

Η οξυδέρχεια, 1936

Το περίγραμμα μιας ώριμης σοσιαλιστικής οικονομίας

1. Εισαγωγή

Η μαρξιστική σκέψη εμφανίστηκε στο 19ο αιώνα ως μια αντίδραση απέναντι στα ανιστορικά ουτοπικά σχήματα που πρότειναν οι τότε υπάρχουσες σοσιαλιστικές ιδεολογίες. Αντί να κάθεται να γράφει «συνταγές για τις μαγειρικές του μέλλοντος», η μαρξιστική Αριστερά προσπάθησε να συλλάβει την πραγματική κίνηση του ταξικού σχηματισμού και του ταξικού αγώνα. Για το μετεπαναστατικό μέλλον έβγαλε μόνο τα πιο γενικά συμπεράσματα μέσα από την επιστήμη και την πρακτική, συμπεράσματα που απορρέουν από τις τάσεις και τις αντιφάσεις του παρόντος.

Στον εικοστό αιώνα, πιο συγκεκριμένα την περίοδο 1917-1991, εμφανίστηκε ένα επιπρόσθετο στοιχείο. Αφορούσε κυρίως εκείνους που πίστεψαν ότι η Σοβιετική Ένωση ενσαρκώνει την επαναστατική ανατροπή του καπιταλισμού. Θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε τώρα να γίνει μια πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού, αφού ο σοσιαλισμός υπήρχε πραγματικά και μπορούσε να μελετηθεί μ' έναν επιστημονικό τρόπο. Η σοβιετική εμπειρία (και, αργότερα, οι εμπειρίες της Ανατολικής Ευρώπης, της Κίνας, της Κούβας κ.λπ.) έδινε την υλική βάση πάνω στην οποία ήταν δυνατό να γίνει μια θεωρία της σοσιαλιστικής κοινωνίας που δε θα ήταν πια μια ουτοπική σύλληψη.

Έτσι όμως δεν αντιμετωπίζεται ένα κρίσιμο ζήτημα στο όλο μαρξιστικό εγχείρημα. Από πολύ νωρίς, ο Μαρξ και ο Ένγκελς είχαν καταλάβει ότι η μετάβαση στη μετα-καπιταλιστική κοινωνία δε μοιάζει με τους προηγούμενους επαναστατικούς σχηματισμούς. Τα υποκείμενα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού θα πρέπει να δομήσουν συνειδητά τις νέες κοινωνικές σχέσεις, εφαρμόζοντας ένα πολιτικό πρόγραμμα βασισμένο στη θεωρία και το όραμα. Αυτή η αναγκαιότητα πηγάζει από ένα βασικό στοιχείο του καπιταλισμού: αντίθετα από τις προηγούμενες άρχουσες τάξεις, η αστική τάξη διατηρεί την κυριαρχία της μέσα από μια αυθόρμητη διαδικασία που εισβάλλει σε όλους τους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Η διεισδυτικότητα της αγοράς και η αγοραία μορφή των κοινωνικών σχέσεων συνεπάγονται ότι ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να εγκαθιδρυθεί σταδιακά, κομμάτι-κομμάτι. Δεν μπορεί να αναπτυχθεί αυθόρμητα μέσα από μικρές σοσιαλιστικές μονάδες, για να αναγνωριστεί και να επιβληθεί αργότερα με μια πολιτική αλλαγή. «Οι προλετάριοι,

τίποτα δικό τους δεν έχουν να ασφαλίσουν και να ενισχύσουν [...] οι σκοποί τους μπορούν να επιτευχθούν μόνο μέσα από τη βίαιη ανατροπή όλων των υφιστάμενων κοινωνικών συνθηκών» (Marx and Engels 1998: 22, 62). Αν αυτό ισχύει, τότε θα πρέπει να τεθεί απευθείας το ζήτημα: ποιοι ακριβώς είναι αυτοί οι προλεταριακοί «σκοποί»;

Σε διάφορες πρόσφατες συνεισφορές (Laibman 1992, 1995, 1999a, 1999b) προσπάθησα να διατυπώσω μια εκ νέου θεώρηση του σοσιαλισμού μετά την πτώση του σοβιετικού και των ανατολικο-ευρωπαϊκών καθεστώτων. Ισχυρίστηκα ότι αυτές οι εμπειρίες και, ιδιαίτερα, η σοβιετική περιλαμβάνουν στοιχεία σημαντικά για μια θετική αναδόμηση της σοσιαλιστικής θεωρίας, στοιχεία που συνήθως παραμελούνται στους κύκλους των δυτικών μαρξιστών (δες Khudokorov 1967, Ellman 1973, 1979, Lange 1956, 1962, Zauberman 1967). Επειδή δεν υπάρχει πια η παλιότερη εμμονή των διάφορων τάσεων της Αριστεράς να αντιπαρατίθενται στο ζήτημα της «φύσης» της σοβιετικής κοινωνίας (ή, τουλάχιστον, δε θα έπρεπε να υπάρχει), είναι καιρός να βγάλουμε τα αναγκαία μαθήματα, θετικά και αρνητικά, απ' όλες αυτές τις εμπειρίες. Είναι κι αυτός ένας από τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να διαχωρίσουμε τη μαρξιστική υπόθεση από τις ουτοπικές προβολές του σοσιαλιστικού μέλλοντος. Η μια από τις υλικές βάσεις της σοσιαλιστικής θεωρίας είναι η συνολική κίνηση του καπιταλιστικού συστήματος. Η άλλη μας προσφέρεται από τις μετα-καπιταλιστικές εμπειρίες κοινωνικής συγκρότησης του 20ού αιώνα.

Καταλήγοντας αυτά τα προκαταρκτικά ζητήματα, θα προσθέσω ακόμα κάτι. Πιστεύω ότι δε θα πρέπει να διασπάσουμε τη σοσιαλιστική θεωρία σε διακεκριμένα μεταξύ τους και αντιμαχόμενα «μοντέλα». Θα πρέπει να προσπαθήσουμε να αποφύγουμε αυτό το λάθος. Η επιθυμία για διαφοροποίηση δε θα πρέπει να υπερισχύσει πάνω στην πολύ πραγματική ανάγκη να αναπτύξουμε μια θεώρηση σύνθετη, με όλες τις απαραίτητες αποχρώσεις. Μια τέτοια θεώρηση θα περιλαμβάνει αναμφίβολα πολλά στοιχεία από τις διάφορες θέσεις. Ένα και μοναδικό μοντέλο δεν μπορεί να ανταποκριθεί σ' αυτό το καθήκον. Άλλωστε θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι δε βρισκόμαστε παρά στην αρχή μιας μακριάς πορείας ανακαλύψεων. Σ' αυτή την πορεία, σταδιακά, θα ενσωματώσουμε νέα ποιοτικά στοιχεία από (αυτό που ελπίζουμε ότι θα είναι) ένα αναπτυσσόμενο διεθνές αριστερό και εργατικό κίνημα.

Στο τμήμα που ακολουθεί, θα απαριθμήσω ορισμένα στοιχεία που θεωρώ ως τον αναγκαίο πυρήνα ενός σοσιαλιστικού οράματος. Το ενδιαφέρον μου επικεντρώνεται στο πρόβλημα των προκλήσεων και των κινητρών. Είναι κεντρικό πρόβλημα για κάθε σοσιαλιστική θεωρητική προσπάθεια που θέλει να τελεσφορήσει. Άλλωστε, αυτή θα πρέπει να αφορά τη σύγχρονη κοινωνία με τα σύνθετα προβλήματα συντονισμού, διαχείρισης και επεξεργασίας των πληροφοριών και να ανταποκρίνεται στις ανάγκες ενός πληθυσμού διαφοροποιημένου, με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, με κριτικές και δυναμικές προσδοκίες. Αυτή η πρόκληση που απευθύνει η φιλελεύθερη Δεξιά —και πρόσφατα ο «αγοραίος σοσιαλισμός» του «ενός εκατομμυρίου εξισώσεων»— πρέπει να αντιμετωπιστεί κατευθείαν.

Αυτό μας οδηγεί στην επανεξέταση του ρόλου που διαδραματίζει ο πολιτικός συντονισμός —που κοινά αλλά παραπλανητικά αποκαλούμε «σχεδιασμό»— ως κεντρικός άξονας μιας σοσιαλιστικής οικονομίας. Το ζήτημα της διαμόρφωσης ενός κοινού κοινωνικού σχεδιασμού, *σε σύνδεση* με την αυτονομία και την αυτοπραγμάτωση που δικαιούνται τα άτομα και οι συλλογικότητες, απαιτεί μια αλλαγή στο ρόλο των κεντρικών πολιτικών σωμάτων.

Θα πρέπει να είναι πολύ διαφορετικός από τον παραδοσιακό, πράγμα που θα συζητήσουμε στο δεύτερο μέρος μαζί με τις «μορφές των παραμέτρων»: λύσεις, δηλαδή, για το εισόδημα και τη διανομή, που υποβοηθούν τις δομές μιας άμεσης δημοκρατίας. Στο τρίτο μέρος θα επανέλθουμε στις ευρύτερες προοπτικές ενός «ώριμου» σοσιαλισμού. Εκεί θα τεθεί και το ζήτημα ειδικών θεσμικών ρυθμίσεων για την εφαρμογή της οικονομικής δημοκρατίας — η οποία, ως πολιτική έννοια που είναι, συνεπάγεται υπέρβαση των (αυθόρμητων) σχέσεων της αγοράς.

2. Δομικά υλικά

α. Εκτεταμένος δημοκρατισμός συντονισμός

Οι νέες θεωρήσεις του σοσιαλισμού εμφανίστηκαν στο φόντο των «σοσιαλισμών της αγοράς» και των αντιλήψεων που είναι εμπνευσμένες από τα κλασικά μαρξιστικά κείμενα και τις σχετικές διατυπώσεις. Ο σοσιαλισμός της αγοράς (Roemer 1994, Wright 1996, Schweickart 1992, Roosevelt and Belkin 1994, Ollman et al. 1998) μας υπενθυμίζει ότι οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις δεν ταυτίζονται με τις σχέσεις της αγοράς. Αυτό το αμάλγαμα του καπιταλισμού με την «αγορά» ή την «ελεύθερη αγορά» ήταν πάντα ένα ιδεολόγημα της λεγόμενης ορθόδοξης οικονομίας. Αυτό όμως που η αντίληψη του αγοραίου σοσιαλισμού δε βλέπει είναι πως, μολοντί καπιταλισμός και αγορά δεν ταυτίζονται, είναι πράγματα αλληλένδετα και καθοριζόμενα αμοιβαία. Οι σχέσεις της αγοράς νομιμοποιούν και αναπαράγουν καπιταλιστικές λειτουργίες, κάτι που η θεωρία συνέλαβε με τη δύσκολη μαρξική έννοια της *αξιοποίησης* του κεφαλαίου. Με την αγορά, το κοινωνικό όλο λειτουργεί αυθόρμητα, χωρίς την ανθρώπινη διάνοια και τη συνειδητή καθοδήγηση. Τα αποτελέσματα γίνονται γνωστά μόνο εκ των υστέρων, όντας ανεξάρτητα από τη θέληση των ανθρώπων. Η ιδέα ότι η αλλοτρίωση, η αστάθεια των κύκλων, η πόλωση και η κρίση μπορούν να εξαλειφθούν από την αγορά με νόμους κατά της ατομικής ιδιοκτησίας και με δέσμες μέτρων που θα διαχωρίζουν το εμπόριο μέσω παραγωγής από εκείνο των υπόλοιπων εμπορευμάτων, αποτελεί τη χαρακτηριστική αυταπάτη του «αγοραίου σοσιαλισμού».

Αλλά δεν μπορούμε πια να υποβάλλουμε σε κριτική αυτή την αυταπάτη με σημασιολογικές γενικές παρατηρήσεις βασισμένες στο έργο των κλασικών. Η χρήση εμπνευσμένων διατυπώσεων, όπως η «κοινότητα της μισθωτής εργασίας» ή των «ελεύθερα συνεργαζόμενων παραγωγών», μπορεί να έφταναν γι' αυτό το σκοπό σε μια προηγούμενη περίοδο. Ή ακόμα, θα μπορούσαμε να κάνουμε αναφορές στην «κατάργηση του νόμου της αξίας» (δες Ticktin, in Ollman et al. 1998). Αλλά σήμερα πιστεύω ότι αυτό το είδος της σημασιολογικής ανάλυσης δεν έχει πια πέραση. Ακούγεται σαν μια κακή αναμετάδοση. Τα βασικά, σκληρά και λειτουργικά ερωτήματα πρέπει να αντιμετωπιστούν κατευθείαν, αν θέλουμε να γίνει ο σοσιαλισμός μια σημαντική πολιτική δύναμη γι' ακόμα μια φορά (πρβλ. Nove 1983).

Ορισμένα πρόσφατα θεωρητικά εγχειρήματα υποβοηθούν τα μέγιστα μια τέτοια προσπάθεια. Προτάθηκαν μοντέλα συμμετοχικού σχεδιασμού (Devine 1988, Albert and Hahnell 1991a, 1991b, 1992) στα οποία οι εργατικές κοινότητες, με τη μορφή συνεργατικών ενώσεων παραγωγής και κατανάλωσης, διαπραγματεύονται μεταξύ τους πρότυπα παραγωγι-

κής εργασίας και διανομής των αγαθών. Το μοντέλο Albert and Hahnell αποσκοπεί ιδιαίτερα: στην εξάλειψη όλων των αγοραίων σχέσεων από την οικονομική ζωή και των ιεραρχικών οργανώσεων κάθε μορφής. Η τοποθέτηση αυτή πηγάζει από το φόβο της κρατικής εξουσίας — θεωρείται τόσο καταπιεστική όσο και η ταξική εξουσία. Γι' αυτό και προβάλλουν ένα σοσιαλιστικό μοντέλο χωρίς κεντρικά πολιτικά σώματα ή άλλες δομές εξουσίας, που θα μπορούσαν να διαφθαρούν και να στραφούν ενάντια στις δημοκρατικές δομές από μια εκκολαπτόμενη γραφειοκρατική κάστα. Ένα συμβούλιο για τη διευκόλυνση των σχέσεων, χωρίς όμως δυνατότητα επηρεασμού των πραγμάτων, θα διαμεσολαβεί ανάμεσα στις εργατικές και καταναλωτικές κοσπερατίβες, μεταφέροντας εκατέρωθεν διάφορες προτάσεις. Είναι ένα σύστημα οριζόντιου συντονισμού που διευκολύνει απλώς τη διατύπωση συννεκτικών προτάσεων και την επίτευξη συμφωνιών.

Μια προσέγγιση, σε αντίθετη κατεύθυνση από αυτή που μόλις περιγράψαμε, έγινε από τους Cockshott και Cottrell (1993, 1997), που αντιμετωπίζουν με ευθύ τρόπο το πρόβλημα «του ενός εκατομμυρίου εξισώσεων». Βασιζόμενοι σε σύγχρονες υπολογιστικές ικανότητες και μεθοδολογίες, προβάλλουν το επιχείρημα ότι ένας κεντρικός συντονισμός είναι σήμερα δυνατός. Προτείνουν μια νέα προσέγγιση στις αναστροφές μητρώων, που κάνει τον υπολογισμό από ζήτημα ετών ζήτημα δευτερολέπτων. Οι κρατικές επιχειρήσεις μεταβιβάζουν κεντρικά μέσω ηλεκτρονικού δικτύου τις παραμέτρους της παραγωγής. Η ζήτηση αγαθών, από την άλλη πλευρά, καταγράφεται και κατατάσσεται ή παρακολουθείται από έναν κατάλογο η αλλαγή των μεγεθών στα αιτούμενα είδη. Έτσι το πρόβλημα του συντονισμού αντιμετωπίζεται κεντρικά μετά από τη συλλογή των δεδομένων όσο συχνά χρειάζεται. Ζητήματα αποφάσεων, όπως είναι η επιλογή της τεχνικής που θα χρησιμοποιηθεί, επιλύονται επίσης με πληροφορικές μεθόδους υπολογίζοντας τις τιμές στη βάση της εργασιακής αξίας (που δε θα καθορίζεται από την αγορά). Λεπτομερειακά αλλά και πραγματοποιήσιμα πλάνα αποστέλλονται στις επιχειρήσεις, οι οποίες και τα εκπληρώνουν. Κατ' αρχήν, δε φαίνεται να υπάρχουν εμπόδια στην αντίληψη του Λένιν για «ένα μεγάλο εργοστάσιο», παρό τη μεγάλη και ολόενα αυξανόμενη διαφοροποίηση και πολυπλοκότητα στην παραγωγή, το συντονισμό και τη διανομή.

Καθεμιά από αυτές τις αντιλήψεις εμπεριέχει, κατά τη γνώμη μου, χρήσιμα στοιχεία για έναν ανανεωμένο σοσιαλισμό. Εντούτοις, παραμελούν ένα μέρος το προβλήματος κι έτσι τα αποτελέσματα που εμφανίζουν είναι ανεπαρκή. Η ιδέα ενός οριζόντιου σχεδιασμού ανταποκρίνεται στη δυναμική της δημοκρατικής συμμετοχής. Έτσι, παρό την καθαρά εκπαιδευμένη πρόθεσή τους, οι Albert and Hahnell, με τον υπερβολικό ζήλο τους να αποφυγούν κάθε δυνατή κατάχρηση εξουσίας, αναπαράγουν την αλλοτρίωση που προέρχεται από τις αυθόρμητες αγορές. Πράγματι, δεν υπάρχει τίποτε στο μοντέλο τους που να ενθαρρύνει ή να διευκολύνει την επίτευξη συμφωνιών όσο αφορά τα αποτελέσματα των κυκλικών διαδικασιών. Το συμβούλιο για τις διευκολύνσεις δε διαδραματίζει παρό έναν παθητικό ρόλο. Έτσι, γι' άλλη μια φορά, τα συνολικά αποτελέσματα γνωρίζονται μόνο εκ των υστέρων. Επίσης, δεν είναι ξεκάθαρο ότι δε θα εμφανιστούν και πάλι η διόγκωση της διεύθυνσης, οι οικονομικοί κύκλοι και άλλα στοιχειώδη φαινόμενα. Άλλωστε, παρό την προγραμματιστική χαρακτήρα αποστροφή τους για την αγορά, στις ανακυκλώσεις θα διαμορφώνονται ανταλλακτικές ισοδυναμίες και τιμές. Καθώς μάλιστα δε θα υπόκεινται σε πολιτικό έλεγχο ή πο-

λιτικά κριτήρια, θα αναπαράγουν τις τιμές «ισορροπίας» της νεοκλασικής θεωρίας, καθώς οι ίδιοι οι Albert and Hahnell ομολογούν στο σημείο όπου συγκρίνουν το μοντέλο τους με τη θεωρία της γενικής ισορροπίας του Γουώλρας. Τελικά, οι συνεχείς συναντήσεις και διαπραγματεύσεις μεταξύ των παραγωγών και των καταναλωτών δημιουργούν φόβους και για τη διόγκωση της οργάνωσης και τις ατέλειωτες συζητήσεις. Θα μοιάζει, καθώς είπε σαρκάζοντας η Nancy Folbre, με τις ατέλειωτες συνεδριάσεις του φοιτητικού συμβουλίου στο Πανεπιστήμιο της Μασαχουσέτης. Αυτό εγείρει ένα σοβαρό ζήτημα: θέλουν ή όχι οι σοσιαλιστές τη συμμετοχική δημοκρατία και πόσο συμμετοχική μπορεί να είναι αυτή; Η συμμετοχή στις αποφάσεις αποτελεί, ναι ή όχι, τον τελικό στόχο; Είναι κάτι το οποίο θέλουμε να απλώσουμε κατ'έκταση, να βελτιώσουμε την ποιότητά του;

Από την άλλη πλευρά, το σύγχρονο μοντέλο κεντρικού συντονισμού, που είναι βασισμένο στις δυνατότητες της πληροφορικής, πάει πολύ μακριά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Εγείρονται αμέσως τα ζητήματα που έθεσαν οι Αυστριακοί (βλ. Hayek 1935, 1945). Σε ποιο βαθμό οι πληροφορίες που ενδιαφέρουν το σχεδιασμό της παραγωγής λαμβάνουν υπόψη τοπικές ιδιαιτερότητες; Και ακόμα περισσότερο, εκείνες τις τοπικές ιδιαιτερότητες που δεν είναι δυνατόν ούτε να μεταβιβαστούν μα ούτε και να ενταχθούν σε γενικές κατηγορίες; Ένα παράδειγμα είναι τα προϊόντα πολύ ιδιαίτερης ποιότητας που παράγονται στο πλαίσιο τοπικών παραδόσεων και εθίμων. Έτσι, κάθε χρόνο στο Μπάρτον του Οχάιο γίνεται το φεστιβάλ για το βούτυρο από μήλο, όπου φτιάχνουν και τρώνε αυτό το προϊόν με τη μοναδική γεύση. Το έθιμο αυτό προέρχεται από την αγροτική κοινότητα των Amish και συνιστά μέρος του τοπικού πολιτισμού. Δε θα είχε κανένα νόημα να βάλουμε αυτό το βούτυρο από μήλο σε ένα κεντρικό πίνακα (μήτρα) παραγωγής και διανομής μαζί με τα προϊόντα ειδών διατροφής άλλων παραγωγών.

Επιπλέον, το ζήτημα δεν είναι μόνο αν οι κεντρικές λύσεις είναι δυνατές. Πρέπει να είναι και επιθυμητές. Είναι επιθυμητό να συμμετέχουν οι κοινότητες των παραγωγών στον οικονομικό συντονισμό και αποτελεί μάλιστα ένα πλεονέκτημα του σοσιαλισμού (το ίδιο συμβαίνει και για τη συμμετοχή των καταναλωτών τουλάχιστον σε αυτά που αποκαλούμε δημόσια αγαθά). Κατά τη γνώμη μου, η *συστηματοποίηση* (συνολικές κατευθύνσεις στην παραγωγή και τη διανομή) δεν αποτελεί τον πρωταρχικό σκοπό της αγοράς στον καπιταλισμό και του συντονισμού στο σοσιαλισμό. Ο πρωταρχικός σκοπός των μηχανισμών συστηματοποίησης είναι αντίστοιχα η *καπιταλιστική αξιοποίηση* και η *επίτευξη συναίνεσης* σ' ένα σοσιαλιστικό πλαίσιο (δες Laibman 1995). Σ' ένα συντονισμό που θέλει τη συμμετοχή των εργαζομένων, βασικός στόχος είναι η σταδιακή διαμόρφωση μιας συναίνεσης και ενός κοινού οράματος. Πρέπει να υπάρχει η αίσθηση ότι οι διαδικασίες είναι εμπρόθετες και ελεγχόμενες. Η άποψη της συγκεντροποίησης (ακόμα και με τον πιο σύγχρονο μανδύα της πληροφορικής) δε φαίνεται να ικανοποιεί σε αυτό το σημείο την προβληματική του σοσιαλισμού.

β. Πολυεπίπεδος δημοκρατικός συντονισμός

Πιστεύω ότι θα πρέπει να εμπνευστούμε από την ιστορική εξέλιξη του συνολικού σχεδιασμού, κύρια στη Σοβιετική Ένωση αλλά επίσης και σε άλλες χώρες. Από τα μέσα της δεκαετίας του '60, εμφανίζεται στη σοβιετική βιβλιογραφία η έννοια του πολυεπίπεδου σχε-

διασμού¹. Η έννοια αυτή περιλαμβάνει τόσο τον κεντρικό σχεδιασμό όσο και το ενδιάμεσο τοπικό ή κλαδικό βιομηχανικό επίπεδο, το επίπεδο των παραγωγικών μονάδων, ακόμα και των τμημάτων ή των ομάδων εργασίας σε μια επιχείρηση. Μια απλούστερη διατύπωση αυτού του μοντέλου μπορεί να διακριθεί σε δύο επίπεδα: το κεντρικό και το αποκεντρωμένο.

Η βασική ιδέα είναι ότι κανένα από αυτά τα δύο επίπεδα δεν μπορεί να λειτουργήσει ανεξάρτητα από το άλλο. Ο κεντρικός συντονισμός απαιτεί ακριβή ποσοτικά δεδομένα και οι ακριβείς υπολογισμοί μπορούν να γίνουν μόνο σε τοπικό επίπεδο, εκεί όπου οι άνθρωποι ξέρουν τις ιδιαίτερες δυνατότητες (και έχουν τα αντίστοιχα κίνητρα — δες πιο κάτω, στο τμήμα 2β). Ο αποκεντρωμένος συντονισμός, από την άλλη πλευρά, απαιτεί ένα σταθερό πλαίσιο και το συσχετισμό με ευρύτερες ενότητες, κάτι που μόνο μια κεντρική συντονιστική λειτουργία μπορεί να εξασφαλίσει. Αντίθετα από την αντίληψη που υπήρχε στα εγχειρίδια για μια σύγκρουση ανάμεσα στον κεντρικό συντονισμό και στις αποφάσεις της «αγοράς», μια συνολική θεώρηση βλέπει το κεντρικό και το αποκεντρωμένο επίπεδο ως συμπληρωματικά και όχι ανταγωνιστικά. Η ωρίμανση του σοσιαλισμού αφορά την ενίσχυση και των δύο επιπέδων, καθώς και την αλληλεπίδραση του ενός με το άλλο.

Μολαταύτα, οι ενστάσεις αυτών που προκρίνουν μια ανακύκλωση οριζόντιου και μόνο χαρακτήρα, φοβούμενοι τις καταχρήσεις εξουσίας σ' ένα ιεραρχικό μοντέλο, είναι νόμιμες.

Ο δημοκρατικός έλεγχος πρέπει να εξασκείται και στο κεντρικό και στο αποκεντρωμένο επίπεδο. Το ζήτημα είναι να υπερβούμε μια λαθεμένη αντίληψη που επιμένει να αντιπαράθετει τη δημοκρατία στον κεντρικό συντονισμό. Από την άλλη πλευρά, η αποκέντρωση δε συνεπάγεται αυτόματα τη δημοκρατία. Οι τυραννικοί τοπάρχες αφθονούν στην ιστορία. Άλλωστε, σε μια σοσιαλιστική κοινωνία τα κεντρικά συντονιστικά σώματα θα υπόκεινται σε κριτική και σ' ένα διαρκή έλεγχο και θα ανανεώνονται συχνά με τη λαϊκή εντολή. Δε χρειάζεται να επιμένουμε στο γεγονός ότι αυτά τα ζωτικά στοιχεία απουσίαζαν εντελώς στη σοβιετική εμπειρία. Αξίζει επίσης να παρατηρήσουμε ότι, παρά τη μαζική επίθεση κατά του κεντρικού σχεδιασμού στην ακαδημαϊκή και την πολιτική βιβλιογραφία για τον «υπαρκτό σοσιαλισμό» για περισσότερες από έξι δεκαετίες, ιστορικά δεν υπήρξε κανένα καθεστώς κεντρικού ή συνολικού συντονισμού που να λειτουργήσει και να δοκιμαστεί σε ένα περιβάλλον ελεύθερης δημόσιας συζήτησης.

Ανακύπτει άμεσα το ερώτημα για το εύρος της αρμοδιότητας που θα πρέπει να έχουν τα αποκεντρωμένα σώματα σχετικά με την κατάταξη των προϊόντων, με την αναζήτηση προμηθευτών και πελατών κ.λπ. Και στο σημείο αυτό, φαίνεται ότι, στη σοβιετική εμπειρία, η διαδικασία υπέφερε από μια ακαμψία. Στην αρχή ήταν από πάνω προς τα κάτω, αργότερα από κάτω προς τα πάνω και πάλι κάτω. Δεν ευνόησε όμως ποτέ άμεσους δεσμούς μεταξύ των διάφορων επιχειρήσεων (παρά τις ανεπίσημες πρωτοβουλίες που πάρθηκαν κατά καιρούς προς αυτή την κατεύθυνση). Δεν αξιοποιήθηκε αυτή η ιδέα, πράγμα που περιορίζει την επιτυχία των οικονομικών μεταρρυθμίσεων.

Προσπάθησα να εντάξω την οριζόντια δραστηριότητα (διερευνήσεων και συμφωνιών) στο πλαίσιο ενός πολυεπίπεδου συνολικού συντονισμού. Βασικό προσπατούμενο είναι η διαφάνεια. Για να αποφευχθούν η αλλοτρίωση και η παραπληροφόρηση ως συνέπειες τόσο της ανθόρμητης δραστηριότητας όσο και της ανταγωνιστικής μυστικοπάθειας, η οριζόντια διαδικασία πρέπει να είναι απόλυτα διαφανής. Θα πρέπει λοιπόν να θεσμοποιηθεί ο κανό-

νας: οι επιχειρήσεις θα πληροφορούν το κέντρο (και όποιον άλλο ενδιαφέρεται) για όλες τις επαφές και συμφωνίες που κάνουν. Από τη δική του πλευρά, το κέντρο δε θα πρέπει να παρεμβαίνει παρά μόνο σε περιπτώσεις κατά τις οποίες οι τοπικές αποφάσεις έχουν σημαντικές κοινωνικές συνέπειες και οι οποίες πρέπει να υπάγονται στη δικαιοδοσία του. Μπορεί να αφορούν τις συγκοινωνίες, την αποθήκευση των προϊόντων, το περιβάλλον, τα ενεργειακά και υδάτινα αποθέματα, τις εργατικές εστίες, την εκπαίδευση κ.λπ. Σε τέτοια ζητήματα, η συζήτηση των επιλογών πρέπει να γίνεται κεντρικά, πράγμα που δεν αποκλείει τις άμεσες συμμετοχικές διαδικασίες. Σκοπός είναι να επιτευχθεί ο καλύτερος δυνατός συνδυασμός ανάμεσα στα γενικά κριτήρια που θα διατυπώνονται από τις κεντρικές αρχές (υποκείμενες βέβαια σε δημοκρατικό έλεγχο) και στις συμμετοχικές διαδικασίες. Αυτές οι διαδικασίες θα προάγουν τα λαϊκά συμφέροντα εκεί όπου ο δημοκρατικός έλεγχος είναι ανεπαρκής ή όπου η δικαιοδοσία των κεντρικών σωμάτων δεν είναι απόλυτα ξεκαθαρισμένη, χωρίς όμως να εκφυλίζονται σε μια χάβρα ατέλειωτων συζητήσεων.

γ. Ο σοσιαλιστικός μηχανισμός διαμόρφωσης των τιμών

Συμφωνίες οριζόντιου τύπου συνεπάγονται μια ευκαμψία όσο αφορά τις τιμές. Πριν όμως ασχοληθούμε με αυτό το ζήτημα, θα πρέπει να θέσουμε το γενικότερο πρόβλημα της διαμόρφωσης των τιμών σε ένα σοσιαλιστικό πλαίσιο (για προηγούμενες σχετικές συνεισφορές, δες Abouchar 1977).

Θα ήταν εξαρχής χρήσιμο να διακρίνουμε το βασικό σοσιαλιστικό τομέα, στον οποίο παράγονται και διανέμονται βασικά αγαθά, κι έναν ανεπίσημο τομέα, που περιλαμβάνει την παραγωγή προϊόντων τοπικού ενδιαφέροντος, την παροχή προσωπικών υπηρεσιών κ.λπ.

Στο βασικό σοσιαλιστικό τομέα, η έμφαση θα πρέπει να είναι μάλλον στις τιμές παρά στις ποσότητες. Αυτό το σημείο δεν έχει ακόμα πλήρως κατανοηθεί. Δεν είναι αναγκαίο να προκαθορίζονται οι ακριβείς ποσότητες της παραγωγής, εκτός ίσως από την περίπτωση υλικών στρατηγικής σημασίας. Αυτό θα μπορούσαν να το καθορίζουν οι ίδιες οι επιχειρήσεις κατά την πορεία, λαμβάνοντας υπόψη ενδεχόμενες αλλαγές στους σχετικούς δείκτες. Καταγεγραμμένα αποθέματα και άλλοι βοηθητικοί μηχανισμοί μπορούν να εξασφαλίζουν συνεχή ροή αγαθών, ενώ οι διαφορές στις ποσότητες των κάθε φορά παραγόμενων αγαθών μπορούν να κυμαίνονται μέσα σε επιτρεπτά όρια. Μια κεντρική αναστροφή μήτρας, σύμφωνα με το μοντέλο των Cockschoff-Cottrell, μπορεί να θέτει τη βασική κατεύθυνση στις παραγωγές βιομηχανιών και επιχειρήσεων. Θα αποτελεί μια εγγύηση για μια ουσιώδη συμφωνία ζήτησης και προσφοράς και για την αποφυγή πλεονασματικής παραγωγής από τη μια πλευρά και ελλείψεων από την άλλη. Σε μια τέτοια δυναμική, δεν είναι ανάγκη να θεωρήσουμε αυτή τη «βασική κατεύθυνση» ως ένα σχέδιο για μια ολόκληρη περίοδο «με ισχύ νόμου». Αυτό εμποδίζει να γίνουν στη συνέχεια οι απαιτούμενες προσαρμογές — είτε τις καθιστά αδύνατες ή ζήτημα πολύπλοκης αναδιαπραγμάτευσης.

Στο βασικό σοσιαλιστικό τομέα ισχύουν λοιπόν υπολογισμένες τιμές. Είναι σχεδιασμένες, προγραμματισμένες με τη συνεχή αναστροφή των μητρώων στο κεντρικό όπως και στο αποκεντρωμένο επίπεδο.

Το εισόδημα των επιχειρήσεων διαμορφώνεται με βάση αυτές τις τιμές. Το ίδιο και η

εκτίμηση εναλλακτικής παραγωγής ή τεχνολογίας. Οι συμφωνίες σε οριζόντιο επίπεδο θα αφορούν κυρίως την ποσότητα της παραγωγής, την ποιότητα, τις υπηρεσίες και προκαθορισμένες αποκλίσεις από τις λαμβανόμενες παραγγελίες. Αξίζει να σημειωθεί ότι, αφού η οριζόντια διάταξη συνεπάγεται κάποιο ανταγωνισμό μεταξύ επιχειρήσεων, ο ανταγωνισμός αυτός θα βασίζεται αποκλειστικά στην ποιότητα και στις προσφερόμενες υπηρεσίες και όχι στις τιμές. Δεν μπορεί να επιτραπεί ανταγωνισμός βασισμένος σε μείωση των τιμών, γιατί αυτή τελικά σημαίνει περικοπή εισοδήματος κάποιων. Η σχέση ανάμεσα στις τιμές και τα εισοδήματα είναι ένα κρίσιμο ζήτημα, γιατί αφορά τη ζωή των εργαζομένων. Γι' αυτό και αποκλείεται ένας ανταγωνισμός που θα βασίζεται στις τιμές.

Τα πράγματα παρουσιάζονται διαφορετικά στον ανεπίσημο τομέα. Με το γενικό σχήμα της κατανομής εισοδήματος και τη συνολική οικονομική σταθερότητα που στηρίζονται στη λειτουργία του βασικού σοσιαλιστικού τομέα, η έλλειψη σχεδιασμένων τιμών εκτός αυτού του τομέα δεν έχει σοβαρές επιπτώσεις. Αντίθετα, η ευκαμψία των τιμών στον ανεπίσημο τομέα μπορεί να εξυπηρετεί αναπροσαρμογές εκ των υστέρων του συντονιστικού πλάνου. Φυσικά, ορισμένοι θεμελιακοί κανόνες, όπως ο βασικός μισθός, εργασιακές και περιβαλλοντικές ρυθμίσεις, προοδευτική φορολόγηση, πρέπει να ισχύουν για να μην εξελιχθεί αυτός ο τομέας προς μια οπισθοδρομική κατεύθυνση και τελικά εκφυλιστεί.

Η λογική ενός συνολικού σχεδιασμού των τιμών στο βασικό τομέα είναι σύνθετο και πολύπλοκο ζήτημα. Στο περιορισμένο πλαίσιο αυτού του κειμένου θα αρκестούμε σε μια συγκεκριμένη αναπαράσταση των σχετικών αναπτύξεων. Έχω ήδη προτείνει την έννοια των *τιμών κοινωνικής αναπαραγωγής* (Laibman 1978, 1992 —κεφ. 14— και Brody 1970). Πρόκειται για μια επιβάρυνση των λιανικών τιμών, που εξασφαλίζει τις απαραίτητες παραγωγικές δυνατότητες, όπως στέγαση, εκπαίδευση, υγεία και άλλες δραστηριότητες κοινωνικής πρόνοιας που δεν παρέχονται από τις ατομικές επιχειρήσεις. Τούτο δεν καταλήγει στην αυθόρμητη διαμόρφωση ενός ανταγωνιστικού ποσοστού κέρδους, γιατί είναι κάτι που δε «φαιίνεται» από τη σκοπιά της κάθε μονάδας χωριστά. Συνεπώς, οι τιμές κοινωνικής αναπαραγωγής διαφέρουν στην ίδια τη λογική τους από τις *τιμές παραγωγής* για τις οποίες μιλά ο Μαρξ στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*. Στο βαθμό που όλος ο εξοπλισμός, συμπεριλαμβανομένων των μέσων παραγωγής που χρησιμοποιούν οι επιχειρήσεις, προοδευτικά θεωρείται από τη σκοπιά της αναπαραγωγής της εργασίας (και άρα, ως μέρος της κοινωνικής αναπαραγωγής), οι τιμές της κοινωνικής αναπαραγωγής αναπαριστούν τιμές που ενσαρκώνουν την άμεση συν την έμμεση εργασία, συγκλίνουν, δηλαδή, προς τις *εργασιακές αξίες* του Μαρξ. Το γεγονός ότι αυτό δε γίνεται άμεσα ή εντελώς έχει δύο σοβαρές συνέπειες. Κατ' αρχήν, οι εργασιακές αξίες που απορρέουν από τα δεδομένα της παραγωγικής διαδικασίας δεν είναι οι βέλτιστες από τη σοσιαλιστική σκοπιά. Αυτό θα μπορούσε να ξεπεραστεί πολύ αργότερα, όταν η κοινωνική συνείδηση θα έχει φτάσει σ' ένα στάδιο ωριμότητας. Τότε οι επιχειρήσεις θα μπορούν να αποφασίζουν οι ίδιες για τα αγαθά κοινωνικής αναπαραγωγής που χρησιμοποιούν, ακόμα κι αν δεν έχουν να δώσουν λογαριασμό γι' αυτά. Κατά δεύτερο λόγο, είναι προφανές ότι ο αυθόρμητος ανταγωνισμός —ο «σοσιαλισμός της αγοράς»— δεν μπορεί να διαμορφώσει αποδεκτές τιμές από τη σκοπιά του σοσιαλιστικού συντονισμού. Είναι ένα σημαντικό επιχείρημα στην κριτική των θέσεων του αγοραίου σοσιαλισμού.

Το γεγονός όμως ότι αφήνουμε πίσω μας την ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς, στην

οποία ο όρος αυτός αποσπάται από το κοινωνικό πλαίσιο όπου λαμβάνουν χώρα οι ανταλλακτικές σχέσεις, δε σημαίνει ότι οι θεσμοί της αγοράς δεν έχουν κάποιο ρόλο να παίξουν σε μια ώριμη σοσιαλιστική κοινωνία. Αλλά δε θα έχει να κάνει πια με μια αυθόρμητη ρύθμιση της παραγωγής και της διανομής (πρβλ. Elson 1991). Έτσι θα μπορούν να υπάρχουν αγορές στον ανεπίσημο τομέα που θα λειτουργεί μέσα στο κυρίαρχο πλαίσιο του κεντρικού σοσιαλιστικού τομέα. Αλλά και στο σοσιαλιστικό τομέα θα υπάρχουν ανταλλαγές μέσα από συμφωνίες, δηλαδή, με μια ορισμένη έννοια, αγορά. Θα βασίζονται σε τοπικές πρωτοβουλίες και οριζόντιες σχέσεις ανάμεσα σε παραγωγικές και καταναλωτικές κοινότητες. Δεδομένου ότι αυτές οι σχέσεις α. θα ρυθμίζονται από τη συνολική δομή των σχεδιασμένων τιμών, β. θα έχουν πλήρη διαφάνεια, γ. θα υπόκεινται στα σοσιαλιστικά κριτήρια για τις αμοιβές — μπορούν να εννοηθούν ως *κοινωνικά ελεγχόμενες (ηθελημένες) αγορές*. Καθώς ο σοσιαλισμός ωριμάζει, το κοινωνικό περιεχόμενο της ανταλλακτικής δραστηριότητας εξελίσσεται και εμπλουτίζεται. Οι σχέσεις της αγοράς, που αρχικά συνιστούν κατάλοιπα προηγούμενων κοινωνικών συστημάτων και υπήρξαν αναγκαίες για μακρόχρονες περιόδους πρώιμης ανάπτυξης (ιδιαίτερα σε χώρες που δεν είχαν τις κοινωνικές και τεχνικές προϋποθέσεις), αποκτούν ένα νέο ρόλο σε ένα νέο πλαίσιο. Αποτελούν προωθημένες μορφές οριζόντιων δεσμών μέσα σε ένα συνολικό σοσιαλιστικό σχεδιασμό. Κατ' ανάλογο τρόπο, ο συντονισμός, που είχε πάρει μορφή εντολών από πάνω προς τα κάτω, θα βασίζεται ολοένα και περισσότερο σε μια αλληλεπίδραση. Το αποκεντρωμένο και το τοπικό επίπεδο θα έχει στο εξής αποφασιστικό λόγο. Έτσι, καθώς και το «σχέδιο» και η «αγορά» θα εξελίσσονται, το χάσμα μεταξύ τους θα τείνει να γίνει μικρότερο. Αυτό θα ευνοήσει και την υπέρβαση μιας διχοτομίας στη σοσιαλιστική σκέψη, που με άκαμπτο τρόπο αντιπαράθετε το σχέδιο στην αγορά.

δ. Συνείδηση και κίνητρα

Ο ιστορικός υλισμός θέτει μια αναγκαία προϋπόθεση για το σοσιαλισμό: την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μέσα στον καπιταλισμό, που υπονομεύει τις καπιταλιστικές μορφές του ελέγχου και των κινήτρων της παραγωγικής δραστηριότητας. Για να υπάρξει περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη, ένα άλλο επίπεδο συνείδησης και άλλα παραγωγικά κίνητρα φαίνονται λοιπόν *αναγκαία* (Laibman 1999a, 1999b).

Η (νεο)φιλελεύθερη κριτική του σοσιαλισμού βασίζεται σε μια υποτιθέμενη σύγκρουση ανάμεσα στα υψηλά κίνητρα που χρειάζεται ο σοσιαλισμός για να λειτουργήσει και στους περιορισμούς της ανθρώπινης φύσης (όπως την ορίζει η βιολογική είτε η θρησκευτική ιδεολογία). Η μαρξιστική απάντηση σε αυτή την κριτική είναι ένα ολόκληρο ερευνητικό πρόγραμμα βασισμένο στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα* του Μαρξ (1933). Εκεί τα στάδια της μετα-καπιταλιστικής κοινωνίας συνδέονται με την ανάπτυξη των κινήτρων. Έτσι, ο σοσιαλισμός δεν προϋποθέτει την ύπαρξη «καλών» ανθρώπινων όντων, που θα αποτελέσουν τις δομικές μονάδες της νέας κοινωνίας. Αντίθετα, οι νέοι θεσμοί θα προκύψουν από τους ανθρώπους που θα φέρουν τα στίγματα της παλιάς κοινωνίας. Η οικοδόμηση του σοσιαλισμού είναι μια αργή διαδικασία μετασχηματισμού της συγκυρίας και της ανθρώπινης συνείδησης.

Για μια υλιστική προσέγγιση του ζητήματος, θα πρέπει να προχωρήσουμε σε δύο δια-

κρίσεις: ανάμεσα στα υλικά και τα ηθικά κίνητρα και, δεύτερον, ανάμεσα στα ατομικά και τα συλλογικά (σχετικά με τη σοβιετική εμπειρία, δες Kirsch 1972, Ellman 1973). Ο συνδυασμός αυτός των διακρίσεων μας δίνει τέσσερις περιπτώσεις:

	Υλικά	Ηθικά
Ατομικά	Ατομικός μισθός	Ατομική αναγνώριση
Συλλογικά	Συλλογικό πριμ	Αναγνώριση από το σύνολο

Τα τέσσερα αυτά στοιχεία δεν αντιπροσωπεύουν παρά τις κατηγορίες που τα προσδιορίζουν. Οι ατομικοί μισθοί, λόγω χάρη, αντιστοιχούν σε ατομικά-υλικά κίνητρα. Ενσαρκώνονται στη διαφοροποίηση των μισθών με βάση την ειδικότητα, το επίπεδο ευθύνης κ.λπ. Μια βασική πρόταση της υλιστικής θεωρίας είναι ότι, σε κάθε στάδιο ανάπτυξης της κοινωνικής συνείδησης, τα υλικά-ατομικά κίνητρα δεν παύουν να υπάρχουν. Στην αρχική περίοδο, που κυριαρχείται από το πρόσφατο καπιταλιστικό παρελθόν, θα είναι καθοριστικά. Όμως, σε κάθε δοσμένο στάδιο, το ζήτημα δεν είναι αν θα δοθεί η έμφαση στα ατομικά και υλικά κίνητρα ή στα συλλογικά και ηθικά. Θα ισχύουν και τα μεν και τα δε, ανεξάρτητα από την εισοδηματική πολιτική που θα εφαρμόζεται. Το πραγματικό ζήτημα είναι πώς θα συνδυάσουμε τα ατομικά-υλικά κίνητρα με τα συλλογικά και ηθικά, έτσι ώστε να επιτύχουμε τη μεγαλύτερη δυνατή πρόοδο και της παραγωγής και της συνείδησης στις δοσμένες συνθήκες.

Εάν αγνοηθεί η ισορροπία μεταξύ τους, θα υπάρξουν επιπτώσεις όσο αφορά την ανάπτυξη της κοινωνικής συνείδησης. Έτσι, αν ένα σοσιαλιστικό καθεστώς, για ιδεολογικούς λόγους, υπερτονίσει τα συλλογικά και ηθικά κριτήρια, μπορεί να προκαλέσει τη δυσανεξία των πιο συνειδητών και ειδικευμένων εργατών απέναντι στους λιγότερο ειδικευμένους και λιγότερο συνειδητοποιημένους συναδέλφους τους. Δυσανεξία, ιδιαίτερα, μπορεί να δημιουργηθεί απέναντι σε αυτούς που, δουλεύοντας λιγότερο από άλλους, παίρνουν την ίδια αμοιβή με αυτούς. Αυτό, αντί να προωθήσει τη σοσιαλιστική συνείδηση, προκαλεί τον κινισμό και την αποφυγή της δουλειάς. Το επίπεδο της συνείδησης και η αντίστοιχη ανάγκη για ατομική υλική αμοιβή είναι κάτι το πραγματικό. Δεν μπορεί να αγνοηθεί, όπως δεν μπορούν να αγνοηθούν οι διαφορές στην απόδοση, στα κίνητρα, στην ειδικευση (ανειδίκεντοι, ημι-ειδικευμένοι, ειδικευμένοι, επαγγελματίες).

Οι συνδυασμοί που μπορούν να γίνουν στα στοιχεία του πίνακα, δείχνουν τις δυνατότητες μιας πιο εύκαμπτης πολιτικής. Θα μπορούσε, φερ' ειπείν, να γίνει ένας συνδυασμός ανάμεσα σε συλλογικά υλικά κίνητρα και ηθικά-ατομικά. Εάν χρειάζεται κάποια υλική διαφοροποίηση, θα μπορούσε αυτή να τεθεί στη βάση μιας συλλογικής απόδοσης. Και αντίστροφα, μια ατομική αμοιβή θα μπορούσε να μην επιβραβεύεται με χρήματα, αλλά να βασίζεται στην αναγνώριση του ατόμου από τους συναδέλφους του. Αλλά δεν πρέπει να γίνει κατάχρηση αυτής της υπαρκτής δυνατότητας. Έτσι, χωρίς κάποια έστω μικρή διαφοροποίηση του μισθού, οι πιο ειδικευμένοι και οι πιο επιμελείς εργαζόμενοι μπορεί να γίνουν κυνικοί και να περιγελάσουν ακόμα και τις ειλικρινέστερες εκφράσεις αναγνώρισης για τη

δουλειά τους. Από την άλλη πλευρά, οι ηθικές αμοιβές μπορεί να φαίνονται κούφια λόγια αν συνδέονται με μια μεγάλη μισθολογική διαφορά. Με όση λεπτότητα και αν επιχειρείται η διαμόρφωση μιας δέσμης κινήτρων, δεν μπορεί να αγνοεί τη συγκριση της διαφοράς εισοδημάτων με τις πραγματικές εργασιακές συνθήκες.

Η κατάργηση της αρχής διανομής του εισοδήματος, που βασίζεται στην ιδιωτική ιδιοκτησία και την απόσπαση υπεραξίας, εξαλείφει μεμιάς τις περισσότερες ανισότητες της καπιταλιστικής κοινωνίας. Δε θα υπάρχουν (και ελπίζουμε να μην υπάρξουν πια) πολυεκατομμυριούχοι και δισεκατομμυριούχοι. Μ' αυτή την έννοια, ο σοσιαλισμός παρουσιάζει από τη στιγμή της εμφάνισής του μια μαζική εξισωτική τάση. Αλλά, μια παραπέρα εξισωτική προσπάθεια δεν μπορεί παρά να εξαρτάται από το επίπεδο της ανάπτυξης, να βασίζεται σε μια εξέλιξη της εκπαίδευσης, της ειδίκευσης, της ευθύνης, της δημιουργικότητας στη δουλειά προς την κατεύθυνση του εξισωτισμού. Και πρέπει φυσικά να αντιστοιχεί με την πρόοδο που σημειώνεται στο επίπεδο της κοινωνικής συνείδησης. Θα ήταν επιζήμιο αν προσπαθούσαμε να επιταχύνουμε με τεχνητό τρόπο αυτή την διαδικασία, αλλά θα ήταν επίσης επιζήμιο να την καθυστερήσουμε χωρίς λόγο.

ε. Για μερικές παραμέτρους

Στη μακρόχρονη περίοδο της ανάπτυξης του σοσιαλισμού, η εμπειρία του περάσματος από οριζόντιες σε αυταρχικές δομές και από τον έλεγχο στις αυθόρμητες διαδικασίες της αγοράς καθιστά αναγκαία την εισαγωγή ορισμένων «παραμέτρων» που μπορεί να παίξουν αποφασιστικό ρόλο. Συνιστούν τρόπους υπολογισμού των κοινωνικών αποτελεσμάτων, όπως το μερίδιο που θα ιδιοποιηθεί μια επιχείρηση από τις δραστηριότητές της είτε το βαθμό ισότητας ή ανισότητας στην κατανομή των εισοδημάτων. Πηγάζουν από την παραδοχή του γεγονότος ότι μια κοινωνία δεν είναι ακόμα τόσο ώριμη ώστε να χειριστεί με «άμεσα πολιτικά» μέτρα δύσκολες καταστάσεις. Από την άλλη όμως πλευρά, έχει εμπεδωθεί η αντίληψη ότι οι αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται δημοκρατικά, στη βάση καθαρά διατυπωμένων σοσιαλιστικών αρχών.

Θα μπορούσαμε να εικονογραφήσουμε τη δυσκολία μιας άμεσης πολιτικής αντιμετώπισης στο εναίσθητο ζήτημα της κατανομής εισοδήματος. Ο καθορισμός των σχετικών μισθών είναι όντως ένα ακανθώδες πρόβλημα. Θα έπρεπε οι εργαζόμενοι σε διαφορετικές επιχειρήσεις και με διαφορετικούς βαθμούς ειδίκευσης «να καθίσουν στο ίδιο τραπέζι» και να αποφασίσουν ποιες θα μπορούσαν να είναι οι εισοδηματικές διαφορές μεταξύ τους. Για να λυθεί αυτό το ζήτημα στη βάση αρχών απαιτείται ένας υψηλός βαθμός πολιτικής και ηθικής συνείδησης. Εάν αυτό το επίπεδο απουσιάζει, μπορεί να προκύψει ένας υπερβολικός και πρόωρος εξισωτισμός (όπως αναφέραμε και πιο πάνω στο 2δ). Η εναλλακτική λύση σε αυτό μπορεί να είναι είτε μια αυταρχική απόφαση εκ των άνω είτε η καταφυγή στην ιδεολογία (ή στην πραγματικότητα) της αγοράς. Στην τελευταία περίπτωση, η δυσκολία στη λήψη της απόφασης υπεκφεύγεται και αφήνεται να «κανονιστεί» αυθόρμητα το ζήτημα από την υποτιθέμενη απρόσωπη δύναμη της αγοράς, εκτός, δηλαδή, του συνειδητού ελέγχου.

Σ' αυτό το σημείο, μπορεί να λειτουργήσει η παράμετρος της «ψηφοφορίας» για τον επιθυμητό βαθμό εισοδηματικής ανισότητας. Διά της μεθόδου αυτής μπορεί να αποφευχθούν μεροληψίες, τα μπλοκ συμφερόντων κ.λπ. Σκοπός είναι να δημιουργηθεί ένα πλαί-

σιο αλληλοκατανόησης από το επίπεδο του τύπου δουλειάς μέχρι το γενικότερο κοινωνικό επίπεδο. Αυτό είναι βασικό για τη λήψη των σχετικών πολιτικών αποφάσεων.

Μια άλλη παράμετρος μπορεί να αφορά τον καθορισμό του συνολικού εισοδήματος μιας επιχείρησης — το ποσοστό που θα μείνει στη διάθεσή της για επενδύσεις, αυξήσεις μισθών κ.λπ. Αυτό συνιστά ένα κλασικό πρόβλημα στη θεωρία του σχεδιασμού των κινήτρων². Μπορεί να προταθεί κάποιο μοντέλο κεντρικού και αποκεντρωμένου σχεδιασμού, στο οποίο οι βασικές μονάδες παραγωγής θα μπορούν να διαμορφώσουν οι ίδιες τα δικά τους πλάνα; Εάν οι επιχειρήσεις καταστρώνουν από μόνες τους φιλόδοξα σχέδια («τεντωμένα» πλάνα κατά τη σοβιετική έκφραση), αλλά και προσπαθούν με ενεργητικότητα να εκπληρώσουν αυτό το οποίο έχουν εξαγγείλει, τότε όλες οι λεπτομέρειες του σχεδιασμού πρέπει να μεταβιβαστούν στο επίπεδο των επιχειρήσεων. Θα πρέπει φυσικά όλοι οι δείκτες του πλάνου — εισροής, εκροής, παραγωγικότητας, χρησιμοποιούμενης τεχνικής — που ανακοινώνονται στο συντονιστικό κέντρο να είναι ακριβείς και ρεαλιστικοί. Θα πρέπει, δηλαδή, να αντανακλούν τις ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες και τις πραγματικές δυνατότητες της κάθε επιχείρησης. Αυτή η μέθοδος αποφεύγει τις ανεπάρκειες ενός κεντρικού σχεδιασμού χωρίς επαρκή γνώση των τοπικών συνθηκών, αλλά και τα προβλήματα που δημιουργεί η απόκριση στοιχείων εκ μέρους μιας επιχείρησης όσο αφορά τα αποθέματα, την εργασία, την παραγωγική προσπάθεια κ.λπ.

Η σωστή προσέγγιση θα πρέπει να καθορίζει το μερίδιο της επιχείρησης με έναν τρόπο που θα διευκολύνει και ένα φιλόδοξο σχεδιασμό αλλά και την εκπλήρωση του εξαγγελθέντος σχεδίου. Η κατάρτωση ενός ακριβούς και ρεαλιστικού πλάνου, το οποίο απλώς διεκπεραιώνει, θα πρέπει να συμφέρει την επιχείρηση περισσότερο από τη διατύπωση ενός κατώτερου από τις δυνατότητές της πλάνου, φτιαγμένου έτσι που να μπορεί να υπερ-εκπληρωθεί. Αλλά θα πρέπει επίσης να αποθαρρύνεται στο να θέτει μη ρεαλιστικούς, ανεκπλήρωτους στόχους.

Δύο πράγματα θα πρέπει να προσεχθούν σε αυτή τη διαδικασία. Κατ' αρχήν, το μερίδιο του εισοδήματος θα πρέπει να συναρτάται με οικονομικούς δείκτες απόδοσης, που θα λαμβάνουν υπόψη την αποτελεσματική χρήση όλων των πόρων που έχει η επιχείρηση στη διάθεσή της. Εντούτοις, θα μπορεί να περιλαμβάνει και ποιοτικούς δείκτες σχετικούς με την κοινωνική πολιτική μιας επιχείρησης που δεν υπάρχουν σε ανταγωνιστικά μοντέλα. Έτσι, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η περιβαλλοντική μέριμνα που λαμβάνει η επιχείρηση (η αντιμετώπιση της μόλυνσης κ.λπ.) καθώς και ο τρόπος που αντιμετωπίζει τις γυναίκες και τα παιδιά, τις εθνικές και πολιτιστικές μειονότητες. Αυτό μπορεί να αξιολογηθεί από το βαθμό της συμμετοχής στην επιχείρηση όχι μόνο του προσωπικού της αλλά και ολόκληρης της τοπικής κοινωνίας. Μια τέτοια κοινωνική αξιολόγηση των πραγμάτων αποτελεί ιδιάζον χαρακτηριστικό ενός σοσιαλιστικού πλαισίου. Συνεπικουρεί όχι μόνο στην ανάπτυξη της κοινωνικής δραστηριότητας, αλλά και στην ανάπτυξη της κοινωνικής συνείδησης.

Τέλος, αυτή η παράμετρος του μεριδίου που λαμβάνει η επιχείρηση εξυπηρετεί το συντονισμό των κεντρικών και των αποκεντρωμένων προσπαθειών. Έτσι, αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την προώθηση της *σοσιαλιστικής δημοκρατίας*, στην οποία οι ίδιοι οι άνθρωποι καθορίζουν συνειδητά τη ζωή τους. Στο βαθμό, άλλωστε, που τέτοια στοιχεία γίνονται κατανοητά, οι άνθρωποι νιώθουν την ανάγκη να διαμορφώνουν οι ίδιοι μέσα από πο-

λιτικές διαδικασίες αυτές τις παραμέτρους. Και όχι μόνο να τις διαμορφώνουν και να τις αλλάζουν, αλλά και να τις υπερβαίνουν όταν δε θα είναι πια αναγκαίες, όταν, δηλαδή, τα ζητήματα της διανομής και των εισοδημάτων θα πάνουν να είναι πειστικά.

Μια παράμετρος σ' αυτή την περίπτωση θα έχει την εξής μορφή: «Θα αμειφθούμε ανάλογα με την εκπλήρωση των κριτηρίων Α, Β και Γ». Θα πρέπει βέβαια να υπάρχουν προβλέψεις που να εμποδίζουν μια επιχείρηση να μεγιστοποιήσει το μερίδιό της επικεντρώνοντας την προσπάθειά της σ' έναν τομέα και παραμελώντας τους υπόλοιπους. Και πάλι ορισμένα κριτήρια θα είναι ποιοτικά: η παραγωγική δραστηριότητα και το λαμβανόμενο μερίδιο θα πρέπει να διαμορφώνονται μέσα από διαδικασίες πολιτικής δημοκρατίας και στο πλαίσιο του γενικότερου σοσιαλιστικού συντονισμού. Σε τελευταία ανάλυση, αυτές οι παράμετροι είναι κάτι σαν τα ατομικά στοιχήματα που βάζει κάποιος με τον εαυτό του: αν κάνω σήμερα λίγη γυμναστική, έπειτα θα μπορώ να φάω ένα γλυκό.

Ο μαθηματικός προσδιορισμός του μεριδίου αυτού είναι πέραν της εμβέλειας αυτού του κειμένου. Θα σημειώσω μονάχα ότι στις θεωρητικές συνεισφορές τις σχετικές με τα κίνητρα διατυπώνονται αντιρροήσεις που παίρνουν τη μορφή «θεωρημάτων αδυναμίας» (δες Hurwicz and Walker 1990). Όμως οι περιορισμοί αυτοί, στους οποίους αναφέρονται, δεν είναι αποφασιστικοί και μπορούν να αρθούν σε ένα προωθημένο τεχνικό και εκπαιδευτικό περιβάλλον. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, η συμμετοχή σε όλα τα επίπεδα αντιμάχεται τις τάσεις παραμόρφωσης του σοσιαλιστικού συντονισμού και του εκφυλισμού των παραμέτρων εισοδηματικής πολιτικής.

3. Γενικότερες προοπτικές και ποιοτικές διαστάσεις

α. Το μοντέλο του πολυεπίπεδου δημοκρατικού συντονισμού: μια συγκεφαλαίωση

Σε μια ώριμη σοσιαλιστική προοπτική, ο οικονομικός συντονισμός αφορά όλα τα επίπεδα, από το ψηλότερο έως το χαμηλότερο. Δεν αντιμάχονται, αλλά συμπληρώνουν και επιβεβαιώνουν το ένα το άλλο. Η συμμετοχή ενθαρρύνεται, αλλά χωρίς να ανάγεται σε κάτι το απόλυτο. Ο «ιδιωτικός χώρος» και το «ελεύθερο βράδυ» είναι χαρακτηριστικά μιας καλής ζωής και στο βαθμό αυτό αποτελούν ουσιαστικές κατακτήσεις μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Η δημοκρατία και ο εργατικός έλεγχος απλώνονται σε όλα τα πεδία, από το κεντρικό μέχρι και τα πιο αποκεντρωμένα. Η αυτονομία στις εργατικές και άλλες κοινότητες ενθαρρύνεται, αλλά και πάλι, όπως και στην περίπτωση της συμμετοχής, δεν υποστασιοποιείται σε κάτι το απόλυτο. Μια γνήσια τοπική αυτονομία χρειάζεται το γενικότερο κοινωνικό συντονισμό, την αίσθηση ότι αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης ενότητας.

Ο συνολικός σοσιαλιστικός σχεδιασμός της οικονομικής δραστηριότητας χρειάζεται τις παραμέτρους που συντελούν σε μια δημοκρατική κατάρτιση των πλάνων και μια δημοκρατική εισοδηματική πολιτική. Αυτό θα πρέπει να αποτελέσει μια προνομιακή περιοχή έρευνας για τη σοσιαλιστική θεωρία, όπως ήταν και στο παρελθόν.

Η διαμόρφωση των τιμών αποτελεί ίσως το πιο κρίσιμο ζήτημα του σοσιαλιστικού οικονομικού συντονισμού. Οι τιμές κοινωνικής αναπαραγωγής στο επίπεδο της λιανικής πώλησης επιτρέπουν μια επιστροφή αξιών στην κοινωνία. Κατά τούτο διαφέρουν από τις τιμές

τις βασισμένες στην εργασία. Μια τέτοια ομοιομορφία στην απόδοση επιτρέπει με τη σειρά της σύγκριση της αποτελεσματικότητας των διάφορων βιομηχανιών. Επίσης, επικουρεί τα κεντρικά και περιφερειακά πολιτικά σώματα στον προσδιορισμό και την προώθηση μεθόδων ανάπτυξης, τεχνολογικών επιλογών κ.λπ. Ένα ομοιόμορφο ποσοστό απόδοσης στους κοινωνικούς πόρους καταλήγει σε διαφορετικά ποσοστά απόδοσης εκ μέρους των επιχειρήσεων. Οι επιχειρήσεις υπολογίζουν τις αποδόσεις στη βάση των παραγωγικών μέσων που έχουν στη διάθεσή τους. Έτσι το λαμβανόμενο ποσοστό δε συνιστά κριτήριο για τις επιδόσεις των επιχειρήσεων. Εξάλλου, το ποσοστό απόδοσης μιας επιχείρησης είναι ένας μόνο από τους πολλούς δείκτες για την επίδοσή της. Μπορεί λοιπόν να υπολογιστεί σε σύγκριση με το σχεδιασμένο ποσοστό απόδοσης της βιομηχανίας συνολικά για να διορθωθούν σχετικές αποκλίσεις της επιχείρησης οφειλόμενες στην ιδιαιτερότητα των συνθηκών παραγωγής σε αυτή. Αλλά δεν μπορεί να συσχετιστεί με την αποτελεσματικότητα και την επίδοσή της.

Η σταθερότητα αποτελεί ένα σημαντικό πλεονέκτημα της σοσιαλιστικής διαμόρφωσης των τιμών. Επιτρέπει να χρησιμοποιηθούν οι τιμές ως γνήσιες πηγές πληροφοριών. Το σύνηθες νεοκλασικό ιδεώδες της προσαρμογής των τιμών καταλήγει σε μια ανικανότητα να συλληφθούν τα κέντρα βαρύτητας στο σχηματισμό τους και σ' ένα «θόρυβο» με την έννοια της πληροφορικής που καλύπτει αυτή τη διαδικασία. Κι αυτό παρά την προγραμματική έμφαση που δίνει η νεοκλασική παράδοση στον ορθολογικό υπολογισμό. Αλλά, στο νεοκλασικό πλαίσιο, ένας τέτοιος υπολογισμός θα σήμαινε την επίλυση «ενός εκατομμυρίου εξισώσεων», οι οποίες επιπροσθέτως θα πρέπει να αναπροσδιορίζονται εκατοντάδες φορές κάθε μέρα. Αντίθετα, οι τιμές κοινωνικής αναπαραγωγής μιας σοσιαλιστικής οικονομίας μπορεί να είναι ευρέως γνωστές. Υπόκεινται βέβαια και αυτές σε περιοδικές αναπροσαρμογές, αλλά όχι σε ένα διαρκή, απρόβλεπτο και ανεξέλεγκτο κυματισμό.

Τα βιομηχανικά κέντρα αλλά και οι μεμονωμένες επιχειρήσεις θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα προσαρμογής των τιμών προς τα πάνω ή προς τα κάτω αν παρατηρηθούν απότομες αλλαγές στη ζήτηση. Τέτοιες αναπροσαρμογές βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα μπορούν να αποτελέσουν ένα πολύτιμο εργαλείο για το σχεδιασμό. Μια άκαμπτη πολιτική στις τιμές μπορεί να μεγαλώσει δραματικά τα αποθέματα απώλητων αγαθών ή, αντίθετα, να προκαλέσει ελλείμματα και τις «ουρές» στα μαγαζιά. Στην περίπτωση που οι τιμές της πραγματικής ανταλλαγής διαφέρουν από τις τιμές της κοινωνικής αναπαραγωγής, οι επιδόσεις των επιχειρήσεων προσδιορίζονται από τις τελευταίες. Το πλεόνασμα στα έσοδα θα πρέπει να πηγαίνει στο δημόσιο ταμείο και τα ελλείμματα να καλύπτονται από αυτό. Το προσωπικό μιας επιχείρησης δε θα πρέπει ούτε να αμείβεται μα ούτε και να τιμωρείται για τις καταστάσεις που είναι πέρα από τον έλεγχό του.

β. Συντονισμός στη βάση της πληροφορικής. Το διαδίκτυο του Συντονισμού

Η διαρκής ροή πληροφοριών από πάνω προς τα κάτω και αντίστροφα, με τη συνεπικουρία των οριζόντιων επαφών, αποτελούν τη βάση του μακρο-οικονομικού σχεδιασμού. Εδώ χρειαζόμαστε την καλύτερη δυνατή τεχνολογία και τα πιο προχωρημένα μαθηματικά, που οι οπαδοί ενός σχεδίου βασισμένου στην κυβερνητική, όπως οι Cockschott και Cotrell, έχουν να μας προσφέρουν. Θα χρειαστεί αναμφίβολα ένα δίκτυο οικονομικού συντονισμού, όπως το Ίντερνεντ, αλλά περιορισμένο μόνο στα δεδομένα οικονομικού χαρακτήρα.

Η άμεση πρόσβαση όλων των κεντρικών και περιφερειακών πολιτικών σωμάτων αλλά και των ατόμων στα δεδομένα (τα οποία θα περιλαμβάνουν τα πλάνα και την κατάσταση της κάθε ατομικής επιχείρησης) θα κάνει τη διάκριση ανάμεσα στην κάθετη και την οριζόντια επικοινωνία να χάσει σιγά σιγά το νόημά της.

Αυτό το σύστημα συντονισμού λειτουργεί, όπως είπαμε και πιο πάνω, στη βάση της αυτονομίας και της διακριτικής ευχέρειας των παραγωγικών μονάδων. Αυτό σημαίνει ότι μια παραγωγική κοινότητα μπορεί να κανονίζει την πορεία της στη βάση νέων πληροφοριών και νέων δυνατοτήτων, να έρθει σε άμεση επαφή με προμηθευτές και πελάτες δίχως να περιοριστεί την έγκριση εκ των άνω. Αλλά θα πρέπει να τηρούνται δύο κανόνες: Πρώτον, αυτό θα πρέπει να γίνεται στο πλαίσιο του συνολικού σχεδιασμού (δε θα πρέπει, παραδείγματος χάρη, να εγκαινιάζονται νέες παραγωγικές γραμμές εντελώς ασύνδετες με τις υπάρχουσες). Δεύτερον, οι νέες κατευθύνσεις γνωστοποιούνται πάραυτα μέσα από το ηλεκτρονικό διαδίκτυο συντονισμού, έτσι ώστε οι κεντρικές αρχές να έχουν μια ιδέα για τις συνέπειες που αυτές μπορεί να έχουν για το κοινωνικό σύνολο, έτσι ώστε να παρέμβουν αν είναι επιβεβλημένο.

Ανέφερα προηγουμένα ότι η δημοκρατία είναι απαραίτητη σε όλα τα σημεία της διαδικασίας συντονισμού, συμπεριλαμβανομένου του κέντρου³.

Σε ώριμες σοσιαλιστικές κοινωνίες, θα υπάρχουν νέοι τρόποι με τους οποίους το κέντρο θα ενημερώνεται για τη λαϊκή βούληση, όπως δημοψηφίσματα σχετικά με τη διανομή, την αύξηση της κατανάλωσης κ.λπ. Στην πραγματικότητα, ένα ηλεκτρονικό διαδίκτυο θα καθιστά δυνατά διαρκή «δημοψηφίσματα» σχετικά με τέτοια θέματα. Οι λαϊκές ψήφοι για τις οικονομικές παραμέτρους καταγράφονται και καταμετρούνται διαρκώς, στο βαθμό που σε κάθε ιστοσελίδα του διαδικτύου θα αντιστοιχεί και μια ψήφος.

Αλλά δε φθάνει να φανταζόμαστε τις δυνατότητες που μας δίνει η πληροφορική. Ο βασικός έλεγχος επί του κέντρου θα πρέπει να βασίζεται στην καλλιέργεια της δημοκρατίας. Η κατά το δυνατόν συναινετική λαϊκή βούληση θα πρέπει να υπερισχύει με κάθε μέσο, από την εκλογή και την ανάκληση των αντιπροσώπων μέχρι το δικαίωμα έκφρασης στα μαζικά μέσα, στο χώρο εργασίας, στα συνδικάτα.

γ. Η υπόθεση του Κήπου με τις κερασιές

Στο σενάριο που μόλις περιγράψαμε, διαγράφονται ορισμένες εντάσεις: ανάμεσα στη συλλογικότητα και το άτομο όσο αφορά το εισόδημα, ανάμεσα σε υλικά και ηθικά κίνητρα, ανάμεσα στην αυτονομία των επιχειρήσεων και τον κεντρικό συντονισμό, ανάμεσα στην πολιτική συστηματοποίηση και την αυθορμησία της αγοράς, ανάμεσα στο βασικό σοσιαλιστικό και στον ανεπίσημο τομέα. Αλλά είναι πράγματι αναγκαία όλα αυτά; Γιατί να μη συνεργαστούμε όλοι μαζί και να ζήσουμε ευτυχισμένοι; Γιατί θα πρέπει τα πράγματα να είναι τόσο δύσκολα; Γιατί ο σοσιαλισμός είναι πρόβλημα;

Προβληματίζομαι με την ιδέα που μας έχει ενσταλάξει η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία — ότι ο καπιταλισμός υπάρχει αυθόρμητα ενώ ο σοσιαλισμός απαιτεί μια γενική κινητοποίηση της ευφυΐας και της πολιτικής θέλησης σε μια προσπάθεια που πηγαίνει αντίθετα προς το ρεύμα. Κατέληξα στην υπόθεση του Κήπου με τις κερασιές, γιατί η ιδέα μου ήρθε σε μια αλέα με κερασιές του Βοτανικού Κήπου του Μπρούκλιν (Laibman 1999a, 1999b).

Η υπόθεση αυτή έχει ως εξής: Η αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγικότητα και την ποιότητα της ζωής⁴, που το νεοφιλελεύθερο ιερατείο προάγει θέλοντας να μας πείσει να εγκαταλείψουμε την επιδίωξη μιας καλής πολιτικής ζωής χάριν των υλικών αγαθών, όντως υπάρχει. Αλλά τελικά η παραγωγικότητα θα πάψει να μειώνεται, ενώ θα συνεχίσει να βελτιώνεται η ποιότητα της ζωής. Η καμπύλη θα φθάσει σε ένα οριακό σημείο πτώσης κι έπειτα θα αρχίσει να ανέρχεται. Ο πρώιμος σοσιαλισμός είχε να αντιμετωπίσει αυτή την πτώση και κινητοποίησε όλα του τα αποθέματα για να την αναχαιτίσει. Αν όμως παρατηρήθηκε αυτή η πτώση στο παρελθόν, μια επόμενη εμπειρία θα αποκαλύψει ότι αύξηση της παραγωγικότητας και άνοδος του βιοτικού επιπέδου συνδέονται. Αυτός ο δεσμός προωθεί την ισότητα και την αυτονομία των ατόμων και των εργασιακών ομάδων υπερνικώντας την αλλοτρίωση στο εργοστάσιο και στην κοινωνική ζωή. Από αυτό το σημείο και πέρα, η ανάπτυξη του σοσιαλισμού θα αποτελεί προϋπόθεση για την αύξηση της παραγωγικότητας και όχι πια ένα εμπόδιο. Στο εξής, ο σοσιαλισμός θα μπορεί απερίσπαστα να αφιερωθεί στη βελτίωση της ζωής των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων, αντί να φαίνεται ότι την περιορίζει. Έτσι, η σύγκρουση μεταξύ ατομικών κινήτρων και σοσιαλιστικού προγράμματος είναι ιστορικά προσωρινή. Ο ώριμος σοσιαλισμός δε χρειάζεται να είναι απόλυτα σχεδιασμένος στο μακρο-οικονομικό επίπεδο. Από την άλλη πλευρά, η ατομική πρωτοβουλία δεν οδηγεί κατ' ανάγκη στην αλλοτρίωση, στην πόλωση και στην κυριαρχία.

Πότε όμως αυτή η καμπύλη αλλάζει φορά; Πότε αγγίζει στο κατώτερο σημείο; Θα γίνει αυτό έγκαιρα, πριν υποστούμε μια μεγάλη οικολογική καταστροφή; Αλλά δεν υπάρχουν απαντήσεις σε αυτές τις δύσκολες ερωτήσεις, όπως δεν υπάρχουν εγγυήσεις ότι θα επιβιώσουμε για να κάνουμε αυτή τη μετάβαση προς μια δημοκρατική τάξη αρχών. Η υπόθεση του Κήπου με τις κερασιές απλώς αφορά στη δυνατότητα να φθάσουμε σε αυτό το σημείο καμπής, πέρα από το οποίο σοσιαλισμός και ανάπτυξη θα συμβαδίζουν εκπληρώνοντας τις δυνατότητες που είναι εγγενείς στο ανθρώπινο είναι. Υποδεικνύει τη δυνατότητα υπέρβασης του πρώιμου σοσιαλισμού, που πρέπει να αντιταχθεί τόσο στον εκφυλισμό της αγοράς όσο και στις γραφειοκρατικές παραμορφώσεις.

δ. Μια σημείωση για την επιχειρηματικότητα και το σοσιαλισμό

Οι αποφάσεις για τις επενδύσεις θα περιλαμβάνονται στο σχέδιο της επιχείρησης. Ορισμένες βασικές επενδύσεις — η εναρκτηρία, τα σχέδια μεγάλης κλίμακας, ριζικές αλλαγές του τεχνολογικού εξοπλισμού — θα ανήκουν στη δικαιοδοσία των κεντρικών πολιτικών σωμάτων. Θα υπόκεινται στο δημόσιο έλεγχο και θα υπακούουν στις λαϊκές εντολές. Αλλά θα πρέπει να πούμε δύο λόγια και για τους ατομικούς επιχειρηματίες, επειδή είναι πλατιά διαδεδομένη η αντίληψη ότι ο σοσιαλισμός δεν επιτρέπει ή περιορίζει ασφυκτικά την επιχειρηματική δραστηριότητα.

Ο επιχειρηματίας είναι απλώς ένας «μύθος»; Σε κάποιο βαθμό, σίγουρα αποτελεί ένα μύθο. Η ιδέα του εκκεντρικού και μοναχικού ανθρώπου, στον οποίο έρχεται μια μοναδική έμπνευση, είναι μια φαντασίωση του Ayn Rand, ιδιαίτερα αν σκεφθούμε την τεράστια υποδομή και τη συλλογική εργαστηριακή εργασία που απαιτούνται στις μέρες μας. Αλλά η επιχειρηματική αντίληψη είναι ολότελα εσφαλμένη; Αναντίρρητα, όχι. Γνωρίζουμε περιπτώσεις γνήσιας επιχειρηματικής δημιουργικότητας ακόμα και πρόσφατα στους τομείς του

πληροφορικού hardware και software, που επέφερε μετασχηματισμούς στην τομείς αυτούς και άλλαξε τη ζωή πολλών ανθρώπων.

Οι θεωρητικοί του σοσιαλισμού πρέπει να αντιμετωπίσουν αυτό το ζήτημα. Μια βασική θέση θα πρέπει να είναι ότι ο γνήσιος επιχειρηματίας —ο ευρηματικός δημιουργός νέων αγαθών και υπηρεσιών— θα πρέπει να αισθάνεται πολύ πιο άνετα στις σοσιαλιστικές απ' ό,τι στις καπιταλιστικές συνθήκες.

Ο καπιταλισμός είναι μια θάλασσα με μεγάλους καρχαρίες. Οι μεγάλες τράπεζες και οι μεγάλες εταιρείες περιμένουν να αρπάξουν τις εφευρέσεις από τους δημιουργούς για να τις χρησιμοποιήσουν προς ίδιον όφελος.

Η ιδέα αυτή μπορεί να διατυπωθεί απλά ως εξής: Από τα κεντρικά αποθέματα θα δημιουργηθεί ένα επιχειρηματικό ταμείο. Κάθε άτομο ή ομάδα που έχει μια ανανεωτική ιδέα θα μπορεί να κάνει μια αίτηση για να περιληφθεί στις σχετικές επιδοτήσεις. Αν εγκριθεί, θα λάβει τα αρχικά κεφάλαια με την υποχρέωση να τα επιστρέψει ίσως με κάποιο συμβολικό τόκο. Για μια ορισμένη περίοδο, το σχεδιαζόμενο προϊόν δεν περιλαμβάνεται στο πλαίσιο των τιμών της κοινωνικής αναπαραγωγής. Ο επιχειρηματίας μπορεί να κρατήσει τα κέρδη από τις πωλήσεις στις τιμές που θα ορίσει ο ίδιος. Θα υπόκειται απλώς σε ένα καθεστώς προοδευτικής φορολογίας. Θα είναι ελεύθερος να μισθώσει εργάτες, σεβόμενος τις εργασιακές και περιβαλλοντικές ρυθμίσεις, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις αμοιβές και τις μορφές οργάνωσης και συμμετοχής των εργαζομένων. Μετά τη χαριστική αυτή περίοδο (ενός, πέντε χρόνων;) η επιχείρηση θα πρέπει να κλείσει είτε να μεταβληθεί σε κανονική, χωρίς τις προηγούμενες χαριστικές ρυθμίσεις.

Προηγούμενα, υπαινιχθήκαμε ότι όποιος κάνει τη σχετική αίτηση θα επιδοτηθεί. Μια επιλεκτική διαδικασία κάποιας μορφής ίσως να είναι αναγκαία για να παραμεριστούν παράλογες προτάσεις. Αλλά ο πρωταρχικός στόχος είναι να μη δοθεί σε κάποιον η εξουσία να παραχωρεί ή να αρνείται επιδοτήσεις. Αν ο αριθμός των αιτήσεων υπερβαίνει τα διαθέσιμα αποθέματα, μπορεί τα ποσά να δίνονται με κάποια κλήρωση. Αν πάλι η επιχείρηση αποτύχει ή δεν υποβάλλει αίτηση για τη μετατροπή της σε κανονική επιχείρηση μετά την αρχική περίοδο χάριτος, το άτομο είτε η επιχειρηματική ομάδα αποκλείονται από τις προσεχείς επιδοτήσεις για ένα ορισμένο διάστημα, ας πούμε για πέντε χρόνια. Θα πρέπει να υπάρχουν επαρκή κίνητρα για τους μέλλοντες επιχειρηματίες να καταστρώσουν με προσοχή τα σχέδια και τις προβλέψεις τους, ιδιαίτερα αν οι νέες ιδέες αποτελούν εναλλακτικές λύσεις στις υπάρχουσες πρακτικές. Η ουσία του ζητήματος είναι να ωφεληθεί η κοινωνία από την επιχειρηματικές εμπνεύσεις που δημιουργούν νέα προϊόντα και υπηρεσίες και να τις ανταμείψει και όχι εκείνες που εκκινούν από τη δίψα του πλούτου και της δύναμης.

ε. Ένα τελικό σχόλιο για το σχεδιασμό

Ο όρος «σχεδιασμός» χρησιμοποιείται συχνά σε περιπτώσεις στις οποίες ο όρος «συντονισμός» θα ήταν ακριβέστερος και προτιμότερος. Αυτό βέβαια σε καμία περίπτωση δε θέλει να πει ότι ο σχεδιασμός με τη γνήσια σημασία της έννοιας δεν είναι κάτι το πολύ σημαντικό. Αντίθετα, μια ώριμη σοσιαλιστική κοινωνία θα έχει να προβλέψει και να σχεδιάσει σ' έναν πολύ πιο μακρύ χρονικό ορίζοντα. Για τις επόμενες γενιές, για τον πλανήτη, για το μέλλον. Σχεδιασμός είναι να κοιτάς μακριά: να διασφαλίζεις μια σταθερή αναπαρα-

γωγή, την οικολογική ισορροπία, να διευρύνεις τις κοινωνικές και προσωπικές ευκαιρίες και δυνατότητες. Σημαίνει τη δημοκρατική συζήτηση για το πολεοδομικό πλαίσιο του μέλλοντος: αν η παραγωγή θα είναι συγκεντρωμένη σε βιομηχανικές περιοχές ή αν θα βρίσκεται ανάμεσα σε κατοικούμενες ζώνες, αν θα πρέπει να ευνοηθούν οι αστικές συγκεντρώσεις ή ο διασκορπισμός στην περιφέρεια. Ποιες θα είναι οι μορφές που θα πάρει η κοινωνική πρόοδος και πόσο γρήγορα θα πρέπει να προχωρήσει κ.ά. Όταν έρθει η στιγμή να θέσουμε κάτω από τον έλεγχό μας τη διαδικασία συντονισμού, όταν θα έχουμε πια απελευθερωθεί από το στενό ορίζοντα της αγοράς, τότε θα είμαστε πια έτοιμοι για να αντιμετωπίσουμε ευθέως το πρόβλημα του σχεδιασμού. Αυτό σημαίνει να θέσουμε υπό τον έλεγχο του ανθρώπου το ίδιο του το πεπρωμένο.

Βιβλιογραφία

- Abouchar, Alan, ed., 1977, *The Socialist Price Mechanism*, Durham, North Carolina: Duke University Press.
- Albert, Michael, and Rodin Hahnell, 1991a, *The Political Economy of Participatory Economics*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- , 1991b, *Looking Forward: Participatory Economics for the Twenty First Century*, Boston, Massachusetts: South End Press.
- , 1992, "Participatory Planning", *Science & Society*, 56:1 (Spring), 39-59.
- Auerbach, Paul, and Peter Skott, 1993, "Capitalist Trends and Socialist Priorities", *Science & Society*, 57:2 (Summer), 194-203.
- Brody, Andras, 1970, *Proportions, Prices and Planning: A Mathematical Restatement of the Labor Theory of Value*, Chicago: American Elsevier.
- Campbell, Donald E., 1995, *Incentives: Motivation and the Economics of Information*, New York and Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Cockschoff, W. Paul, and Allin F. Cottrell, 1993, *Towards a New Socialism*, Nottingham, England: Spokesman Books.
- , 1997, "Value, Markets and Socialism", *Science & Society*, 61:3 (Fall), 330-357.
- Devine, P.J., 1988, *Democracy and Economic Planning: The Political Economy of a Self-Governing Society*, Boulder, Colorado: Westview Press.
- Ellman, Michael, 1973, *Planning Problems in the USSR*, London: Cambridge University Press.
- , 1979, *Socialist Planning*, London: Cambridge University Press.
- Elson, Diane, 1991, "The Economics of a Socialized Market", in Robin Blackburn, ed., *After the Fall*, New York: Verso.
- Hayek, Friedrich A., 1935, *Collectivist Economic Planning*, London: Routledge.
- , 1945, "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review*, 35:4 (September), 519-30.
- Hurwicz, L., and M. Walker, 1990, "On the General Non-Optimality of Dominant-Strategy Allocation Mechanisms: A General Theorem that Includes Pure Exchange Economies", *Econometrica*, 58, 683-704.
- Kirsch, Leonard Joel, 1972, *Soviet Wages: Changes in Structure and Administration Since 1956*, Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology Press.
- Khudukormov, G. N., gen. ed., 1967, *Political Economy of Socialism*, Moscow: Progress Publishers.
- Laibman, David, 1978, "Price Structures, Social Structures and Labor Values in a Theoretical Socialist Economy", *Economics of Planning*, 14:1, 3-23. Republished as chapter 15, "Socialism: Prices, Social Structures and Labor Values", in David Laibman, *Value, Technical Change and Crisis: Explorations in Marxist Economic Theory*, Armonk, New York: M. E. Sharpe, 1992.
- , 1992, "Market and Plan: The Evolution of Socialist Social Structures in History and Theory", *Science &*

Society, 56:1 (Spring), 60-91. Republished as chapter 16, "Toward a Working Theory of the Socialist Economy", in David Laibman, *Value, Technical Change and Crisis: Explorations in Marxist Economic Theory*, Armonk, New York: M. E. Sharpe.

—, 1995, "An Argument for Comprehensive Socialism", *Socialism and Democracy*, 9:2 (Fall-Winter), 83-93.

—, 1999a, "The Cherry Esplanade Conjecture: A Contribution to Conceptual Foundations for Socialist Renewal", *Science & Society*, 63:3 (Fall), 373-379.

—, 1999b, "Revisioning Socialism: The Cherry Esplanade Conjecture", pp. 113-132 in conference volume, *Contemporary Economic Theory: Radical Critiques of Neoliberalism*, edited by Andriana Vlachou, London: Macmillan, New York: St. Martins.

Lange, Oskar, 1956, *On The Economic Theory of Socialism*, Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press.

—, ed., 1962, *Problems in the Political Economy of Socialism*, New Delhi: People's Publishing House.

Marx, Karl, 1933, *The Critique of the Gotha Programme*, New York: International Publishers.

Marx, Karl, and Friedrich Engels, 1998 (1948), *The Communist Manifesto*, New York: Monthly Review Press.

Nove, Alec., 1983, *The Economics of Feasible Socialism*, London: Allen & Unwin.

Ollman, Bertell, James Lawler, David Schweickart, and Hillel Ticktin, 1998, *Market Socialism: The Debate Among Socialists*, New York: Routledge.

Roemer, John E., 1994, *A Future for Socialism*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Roosevelt, Frand, and David Belkin, eds., 1994, *Why Market Socialism? Essays from Dissent*, Armonk, New York: M. E. Sharpe.

Schweickart, David, 1992, "Economic Democracy: A Worthy Socialism that Would Really Work", *Science & Society*, 56:1 (Spring), 9-38.

—, 1996, *Against Capitalism*, Boulder, Colorado: Westview Press.

Tirole, J., 1988, *The Theory of Industrial Organization*, Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology Press.

Wright, Erik Olin, ed., 1996, *Equal Shares: Making Market Socialism Work*, John E. Roemer and Contributors, London/New York: Verso.

Zauberman, Alfred, 1967, *Aspects of Planometrics*, New Haven, Connecticut: Yale University Press.

Σημειώσεις

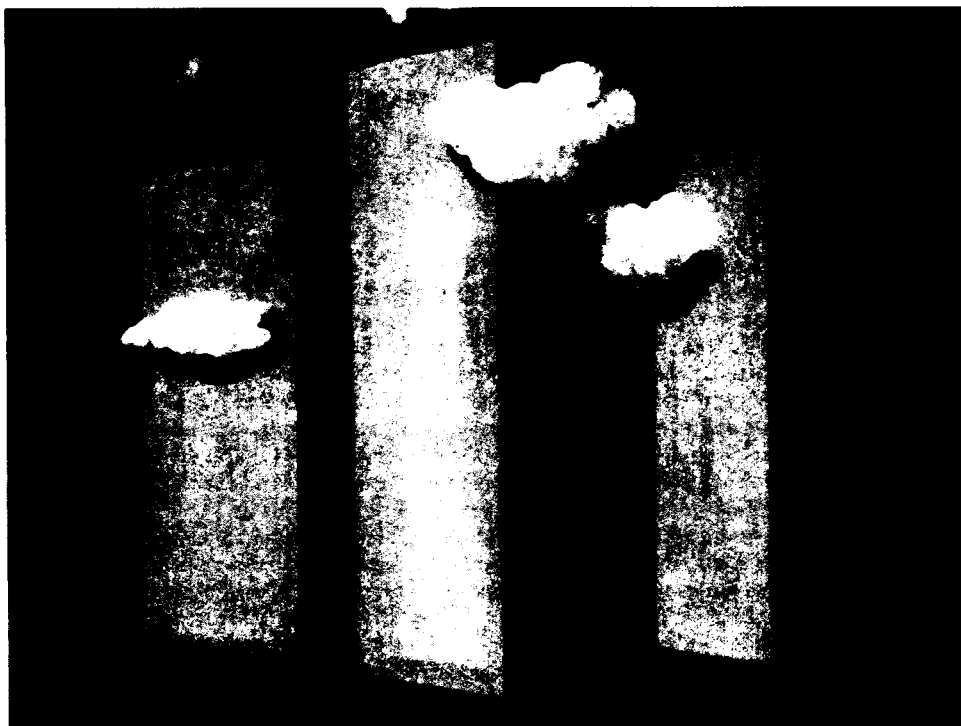
1. Ο όρος «σχεδιασμός», ευρύτατα διαδεδομένος στη σοσιαλιστική βιβλιογραφία του 20ού αιώνα, δεν είναι ο κατάλληλος. Αυτός ο όρος θα έπρεπε να αναφέρεται στη μελλοντική διαμόρφωση των εξελίξεων – στην πολεοδομία, στην εγκατάσταση βιομηχανικών μονάδων, στις χρήσεις γης, στις συγκοινωνίες κ.λπ. (δες πιο κάτω, στο τμήμα 3γ). Ο «συντονισμός» είναι πολύ πιο κατάλληλος όρος για τη συνειδητή κατεύθυνση της οικονομικής δραστηριότητας και της συγκέντρωσης των δεδομένων, για τη σοσιαλιστική προσέγγιση του προβλήματος της συστηματοποίησης που ρυθμίζεται από την αυθόρμητη λειτουργία της αγοράς στην καπιταλιστική κοινωνία.

2. Μια εισαγωγή στο ζήτημα βρίσκεται στον Campbell 1995. Κλασικό είναι το κείμενο του Tirole 1988. Για τη σοβιετική εμπειρία, δες Ellman 1979. Η προβληματική αυτή άρχισε να διατυπώνεται με αφετηρία τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις στη Σοβιετική Ένωση που έλαβαν χώρα στα μέσα της δεκαετίας του '60.

3. Πήγα να γράψω για «επίπεδα» του συντονισμού σε αυτό το σημείο. Η εικόνα του «πάνω» και του «κάτω» συνεπάγεται την ύπαρξη διαφορετικών επιπέδων. Με μια έννοια, λοιπόν, το «επίπεδο» αποτελεί ένα δόκιμο όρο που δηλώνει τη θέση μέσα σε μια ιεραρχία. Όπως έχω σημειώσει προηγουμένως, δε συμμερίζομαι τη νεο-αναρχική αποστροφή για όλες ανεξαιρέτως τις κάθετες μορφές οργάνωσης. Εντούτοις, δε θα πρέπει να παραπλανηθούμε από αυτή την εικόνα και να υποστασιοποιήσουμε την ιεραρχική εξουσία, ιδιαίτερα μάλιστα όταν μιλάμε για έναν ώριμο σοσιαλισμό! Το πάνω και το κάτω, παραδείγματος χάρι, θα μπορούσε να αντικατασταθεί με την έκφραση «μέσασέξω», που θα δηλώνει την αλληλεπίδραση (εισοδη-εξοδη) κεντρικών και περιφερειακών σωμάτων. Αλλά στο πολιτικό κλίμα συζήτησης που φανταζόμαστε εδώ (και με δεδομένη τη δυνατότητα και την αναγκαιότητα των πληροφοριών), η εξουσία που παραδοσιακά αποδίδεται στα κεντρικά πολιτικά σώματα θα χάσει το νόημά της.

στο βαθμό που θα προωθείται η δυνατότητα πρόσβασης και η συχνή επικοινωνία. Αυτό έχει να κάνει με το «μαρασμό του κράτους» ή τουλάχιστον αποτελεί μια από τις πλευρές του.

4. Για μένα, η «ποιότητα της ζωής» περιλαμβάνει την ισότητα, την άρση της αλλοτρίωσης, τη συμμετοχή, την αίσθηση της ασφάλειας. Αναφέρεται τόσο στο χώρο δουλειάς όσο και στους άλλους κοινωνικούς χώρους. Οι αναγνώστες μπορούν να αναγνωρίσουν την ιδέα μιας ανατόφευκτης απόκλισης ανάμεσα στην αποτελεσματικότητα και την ισότητα, ή ανάμεσα στην παραγωγικότητα και την ασφάλεια, που αποτελεί κεντρική αναφορά του επίσημου πολιτικού λόγου.

Η καταιγίδα, 1932